

The Impacts of Collectivization on Municipalities in the Foothills of the Beskydy Mountains

Dopady kolektivizace na obce v podhůří
Beskyd

Filip Musálek

Tutor: prof. Ing. arch. Jan Koutný, CSc., Ústav památkové péče, Fakulta architektury,
Vysoké učení technické v Brně
E-mail address: xamusalek@stud.fa.vutbr.cz

ABSTRACT: The image of Moravian and Silesian villages in the second half of the 20th century was fundamentally influenced by collectivization. Social and property changes were reflected in the overall picture of municipalities. This paper deals with changes in the structure of the municipality of Palkovice, located in the district of Frýdek-Místek in the Moravian-Silesian Region, with an emphasis on the position of fruit alleys, hedgerows and roads that defined the municipality in relation to the landscape. Based on a qualitative analysis of historical maps and data, the result is a case study that identifies opportunities for the restoration and development of similar settlements.

KEYWORDS: collectivization; village; countryside; Beskydy

ABSTRAKT: Obraz moravských a slezských vesnic v druhé polovině 20. století zásadně ovlivnila kolektivizace. Sociální a majetkové změny se propsaly do celkového obrazu obcí. V příspěvku jsou zpracovány změny ve struktuře obce Palkovice, nacházející se v okrese Frýdek-Místek v Moravskoslezském kraji, s důrazem na pozici ovocných stromořadí, remízků a záhumenních cest, které definovaly obec v kontextu krajiny. Výsledkem kvalitativní analýzy historických map a dat je případová studie, jež pojmenovává příležitosti k obnově a rozvoji podobných sídel.

KLÍČOVÁ SLOVA: kolektivizace; vesnice; venkov; Beskydy

Úvod

Příspěvek se zabývá veřejnými prostory v těsném sousedství obce, které se v současnosti stávají čím dále častěji tématem mezioborových diskuzí. Zaměřen je zejména na záhumenní cesty, ovocná stromořadí vysazovaná při polních cestách a remízky. Tyto prvky v krajině dávají vesnici a jejímu veřejnému prostoru specifický ráz, jenž je velmi odlišný od veřejného prostoru měst. Zároveň přispívají k udržitelnému rozvoji venkova. Historická analýza je zaměřena na období od druhé světové války po současnost. V tomto období proběhla kolektivizace, která by podle předpokladů a zkušeností z jiných obcí měla zásadně změnit charakter okolí obce a celkovou propustnost mezi obcí a okolní krajinou.

Kolektivizace

V 30. letech 20. století vypukla ve světě hospodářská krize. Většina evropských států přikročila k jednoduché pozemkové reformě. Ta však ve svém důsledku nebyla dostatečná a demokraticky zvolené vlády se jí zdiskreditovaly. Sovětskou alternativou byla radikální hospodářská transformace a jedním z hlavních sektorů, které bylo nutné konsolidovat, bylo zemědělství. Stalinovým řešením – jak také sovětský vůdce přislíbil na začátku pětiletky v roce 1928 – byla kolektivizace. Ve dvacátých letech sice nechalo vedení SSSR rolníky prosperovat, ale počátkem třicátých let jim půdu vzalo s úmyslem vytvořit kolchozy, v nichž by venkované pracovali pro blaho státu. První aplikace kolektivizace měla za následek největší umělé vyvolaný hladomor v dějinách lidstva. V letech 1932–1933 na jeho následky na Ukrajině zemřelo přes tři miliony lidí. (Timothy Snyder, 2013)

Do Československa přichází institut kolektivizace se zpožděním na přelomu 40. a 50. let 20. století. Na počátku kolektivizace bylo na území ČSSR evidováno 35 159 usedlostí¹ a jejich majitelé hospodařili na výměře 1 032 992 ha. O osm let později, v roce 1957, již v uvedené kategorii zůstalo pouze 1 251 usedlostí s celkovou výměrou 29 881 ha. (Blažek, 2008) Kolektivizace tak měla zásadní vliv na společenskou a majetkovou strukturu venkova, která se pak odrazila na jeho celkovém obrazu.

Krajina

Vesnice je mezičlánkem mezi městem a krajinou, v němž se přírodní prostředí potkává s prostředím vytvořeným lidmi. Z toho pramení pro vesnici charakteristický měkký přechod mezi jednotlivými prvky a materiály. Chodník není od zatravněné plochy oddělen betonovým patníkem, krajnice silnice není jasně oddělena od navazujícího terénu, ale prvky mezi sebou plynule přechází. Stromořadí, remízky a záhumenní

ní cesty vytvářejí právě takový měkký přechod mezi krajinou a lidským osídlením. Všechny tyto prvky jsou součástí funkčně silně účinného zázračného zúrodnovacího opatření, kterým byl kdysi oprávněně doslova nadšen kníže Jan Adolf II. ze Schwarzenbergu² – meliorace.

V průběhu druhé poloviny 20. století byl pojem meliorace zdegradován na jednostranné plošné odvodnění trubkovou drenáží. (Vašků, 2011) Součástí degradace pojmu meliorace bylo ničení jednotlivých součástí celého systému. Pod záštitou kolektivizace dochází k tzv. rozorání mezí, kdy od roku 1948 do konce osmdesátých let bylo v ČR rozoráno 270 000 ha luk a pastvin, 145 000 ha mezí (což odpovídá jejich úctyhodné délce nejméně 800 000 km), 120 000 km polních cest a 35 000 ha hájků, lesíků a remízků ve volné krajině a došlo k odstranění 30 000 km liniové zeleně. (Vašků, 2011) Rehabilitace pojmu meliorace a návrat k jeho původnímu významu, tedy ke kulturně-technickému a krajinnému inženýrství, jsou jednou z cest, jak navázat na zprerhanou práci generací před námi. Opětovné vysazování ovocných stromů řadí kolem polních cest a vytváření remízků – které nejen že vytvářejí měkký přechod mezi vesnicí a krajinou, ale i dělí pole na menší celky a tím brání erozi, zadržují v krajině vodu a přispívají k druhové diverzitě živočichů – ukazují jednu z cest k udržitelnému rozvoji venkova.

Středisková soustava osídlení

Za základ střediskové soustavy je považována teorie centrálních míst, která řeší problematiku prostorového uspořádání sídelní struktury – snaží se vysvětlit počet, velikost a rozmístění sídel v sídelní struktuře. Teorii vypracoval v roce 1933 německý geograf Walter Christaller na základě prací Thünena (1826) a Webera (1904). (Kalecký, 2012)

Pro účely aplikace střediskové soustavy v ČSSR byly stávající sídelní útvary rozlišeny do čtyř skupin: střediska osídlení obvodního významu (SOOV), střediska osídlení místního významu (SOMV), nestředisková sídla trvalého významu (NSTV) a nestředisková sídla ostatní (NSO). (Musil, 2001) Pod pojmem nestředisková sídla ostatní se skrývala všechna malá sídla, která nebyla shledána dostatečně perspektivními pro další rozvoj. V realitě to znamenalo zánik těchto malých obcí. V roce 1990 byl celý systém střediskové soustavy zrušen

Obec Palkovice

První písemná zmínka o obci pochází z roku 1437, kdy obec náležela k hukvaldskému panství. Na počátku 18. století byla obec se svými 1 205 obyvateli, žijícími v 191

převážně roubených domech, jednou z nejrozsáhlejších v hukvaldském panství. Počet obyvatel od té doby s výjimkou dvou světových válek neustále rostl. V roce 1930 měla obec už 2 233 obyvatel, žijících v 381 domech. V roce 1980 byla k obci Palkovice připojena sousední obec Myslík. V současnosti má obec 3 310 obyvatel.

Palkovice s velkým množstvím statků roztroušených po svazích Palkovických hůrek jsou typickým příkladem lesní lánové vsi. Přírozenou osou obce je potok Olešná, na němž leží centrum obce, které je tvořeno budovou bývalého mlýna, dnes využívanou jako kulturní dům, novou hasičskou stanicí a kostelem sv. Jana Křtitele se hřbitovem. Poblíž hřbitova stávala do roku 1998 budova základní školy až pro 300 dětí a chudobince. V roce 2002 byla základní škola spolu s mateřskou školou umístěna do nově postavené budovy. Hlavní historická zástavba na březích Olešné je doplněna o vedlejší rozvojové osy ve směru silnic vedoucích do blízkých Chlebovic a k vodní nádrži Olešná. Nové objekty vyrůstají také ve směru na Frýdek-Místek.

Obec lze rozdělit na několik místních částí: Dolní Konec, Horní Konec, Dráhy, Podhůří, Pod Smrži, Hůrky I, Hůrky II, Hůrky III a Kúty (náležící původně pod část Palkovice) a Východní Hůrky, Rybí a Na Salaši (náležící pod část Myslík).

V roce 1948 bylo založeno jednotné zemědělské družstvo (JZD). To bylo 29. 2. 1972 sloučeno s JZD Metylovice, Staré Město a Skalice a vzniklo JZD Rozvoj Palkovice. Po sametové revoluci bylo JZD Rozvoj Palkovice zprivatizováno a přejmenováno na Zemědělské družstvo Palkovice, jež v roce 1995 získalo svůj současný název Beskyd Agro a. s.

Metodologie

Pro zjednodušení orientace je případová studie rozdělena podle názvů místních částí obce. Pro studii byly vybrány části obce Dolní Konec, Horní Konec, Podhůří, Pod Smrži, Dráhy a Kúty, které přináležejí k obci Palkovice. Vynechány byly části Hůrky I, Hůrky II a Hůrky III, jež byly historicky zalesněné. Vynechány jsou také všechny části obce Myslík. Části obce jsou kvalitativně porovnány na základě katastrálních map a historických leteckých fotografií a jsou popsány změny ve vedení polních cest, ničení mezí nebo kácení stromořadí.

Prověřovací studie

Studie si neklade za cíl pojmenovat všechny potencionální možnosti obnovy nebo rozvoje sítě cest, výsadby stromořadí nebo tvorby remízků. Popisuje místa, na kterých se již v minulosti stromořadí nacházela a v současnosti nic nebrání tomu, aby byla

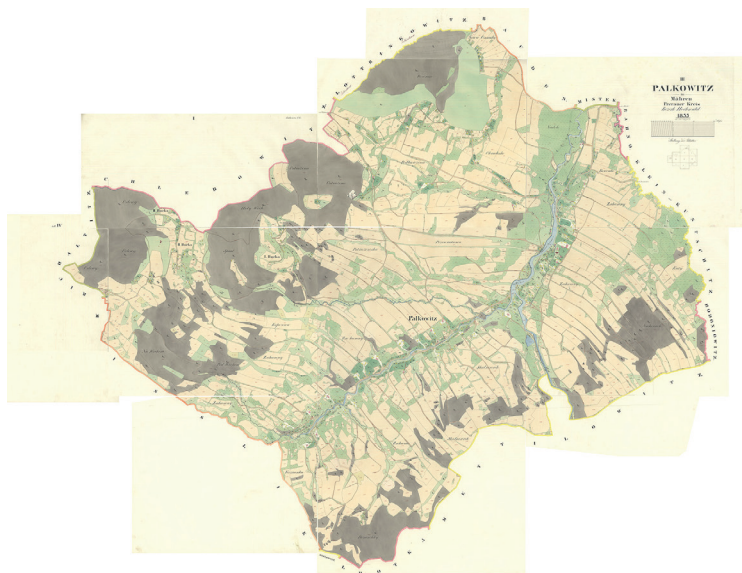
obnovena. Jednotlivá místa jsou popsána v příložené tabulce.

Závěr

Kolektivizace se na současném obrazu obce Palkovice podepsala minimálně. Mezi důvody lze na první místo zařadit geomorfologii okolí a neúrodnou zeminu, která brání utváření velkých polních celků a vede k pastevnímu využití. Tento typ využití pak neměl za následek masivní rušení mezí, polních cest a stromořadí.

Pozemky se po restitucích vrátily původním majitelům a jejich dělení se velmi podobá tomu před kolektivizací. Na mnoha místech jsou zachovány původní stromořadí a remízky, které dělily jednotlivé pozemky. Trasování silnic a cest ve většině případů rozvíjí původní trasování z doby před rokem 1948.

Celkově lze potencionální rozvoj rozdělit do dvou hlavních oblastí, a to na prvky, které jsou na pozemcích ve vlastnictví obce a obec na ně má přímý vliv, a pak na části, které jsou ve vlastnictví soukromých osob. U první skupiny obci nic nebrání započít obnovu a vytvořit tak příklad dobré praxe. U druhé skupiny, tj. míst ve vlastnictví soukromníků, se nabízí, aby obec vlastníky oslovila a společně s nimi se snažila o obnovu zničených míst a tvorbu nových prvků v krajině.

Obr. 1. Císařské povinné otisky map stabilního katastru Moravy a Slezska (zdroj: geoportal.cuzk.cz/)

Označení	01	02	03	04	05	06	07
Úprava	výsadba stromů podél cesty	produktů silnice a výsadba stromů podél celé délky cesty	výsadba stromů, nebo vytvoření remízky mezi poli	výsadba stromů podél cesty	výsadba nového a jedlého starého stromů podél cesty	výsadba nového a jedlého starého stromů podél cesty	výsadba stromů podél cesty
Část obce	Pod Smrtí	Pod Smrtí	Horní Konec	Horní Konec	Horní Konec	Dolní Konec	Dolní Konec
Parcelní čísla	2658/18, 3001/4, 3000, 3074	2682/4, 2686/2, 2684/2, 2685/2, 2686/6, 2709/5, 2701	2571/1, 2571/2, 2571/3, 2572/1, 2580/1, 2580/2, 2581/1, 2581/4	2584	2539/1, 2539/2, 2539/3, 2537/4, 2552/2, 2557/2	2504/1, 2504/2	2483/1, 2483/2, 2483/3
Vlastníci	Obec	Obec	Soukromý	Soukromý	Soukromý	Soukromý	Soukromý
Územní plán	vedeno jako komunikace	vedeno jako komunikace	-	-	-	-	-
Popis	v místě se nachází několik polních cest, které kopírují historický stoup dělení pasturů	v místě se v současnosti nachází stávající silnice, kterou je možné produkovat oddělení polními cestami	pozemky jsou rozloženy mezi několika soukromými vlastníky, stejně jako v minulosti. Ty jsou odděleny polními cestami	Historická cesta vedoucí na hřeben Babi hory	zachoval původní cestu lemova stromovým ovocnými stromy	historické stromů podél polní cesty	v místě se nachází stávající silnice vedoucí v historické stopě. Po straně silnice je vysazen ovocný sad
Potenciál	navázání na existující síť cest a komunikací v okolí, vedoucí po Falkovských hůrkách	navázání na existující síť cest a komunikací v okolí, vedoucí po Falkovských hůrkách	vytvoření příloženého rozmezí polí	navázání na cestu vedoucí po hřebenu Babi hory a obnova původního stromů	prodloužení původní cesty nebo její propojení na komunikaci směřující do Měšovic	doplnění stromů v historické stopě	doplnění stromů v historické stopě

08	09	10	11	12	13	14	15
výsadba stromů nebo vytvoření remízky mezi poli	výsadba stromů nebo vytvoření remízky mezi poli	doplnění starého stromů podél cesty	výsadba nového stromů nebo aleje kolem silnice	výsadba stromů nebo vytvoření remízky mezi poli	výsadba nového stromů nebo aleje kolem silnice	výsadba nového a jedlého starého stromů podél cesty	výsadba stromů nebo vytvoření remízky mezi poli
Dolní Konec	Dolní Konec	Dolní Konec	Dolní Konec / Kůly	Kůly	Dřtiny	Podhůří	Dřtiny
2458/2, 2458/3, 2458/5, 2459/9, 2458/10, 2463/1, 2463/2, 2463/3, 2463/4, 2463/6	2458/2, 2458/3	2457/1, 2457/2	2410/4, 2456/6	2452/1, 2452/2, 2452/3, 2452/4, 2452/5, 2452/6, 2452/7, 2452/8, 2452/9, 2453/1, 2453/2, 2453/3	3096/4, 3096/6, 1834/5	1942/1, 1942/2, 1942/3, 1942/4, 1937	2889/1, 2889/10, 2889/11, 2889/13, 2889/15, 2889/16, 2889/20, 2889/21, 2889/26, 2889/27, 2889/33
Soukromý	Soukromý	Soukromý	Soukromý	Soukromý	Obec	Soukromý	Soukromý
-	-	-	vedeno jako komunikace	-	vedeno jako komunikace	vedeno jako komunikace	-
polní cesta se stromům, jednotlivé pozemky byly odděleny remízky	jednotlivé pozemky byly zachovány polní cestou vedoucí k oddělení stromů	zachoval polní cestu vedoucí k usedlostem v Kůlech	zachoval polní cestu vedoucí k usedlostem v Kůlech	zachoval polní cestu vedoucí k usedlostem v Kůlech	zachoval polní cestu vedoucí k usedlostem v Kůlech	zachoval polní cestu vedoucí k usedlostem v Kůlech	zachoval polní cestu vedoucí k usedlostem v Kůlech
současné dělení odpovídá historické stopě, napojení obecní parcelní struktury	současné dělení odpovídá historické stopě, napojení obecní parcelní struktury	zachování a obnova původního ovocného stromů	zachování a obnova původního ovocného stromů	současné dělení odpovídá historické stopě, napojení obecní parcelní struktury	současné dělení odpovídá historické stopě, napojení obecní parcelní struktury	současné dělení odpovídá historické stopě, napojení obecní parcelní struktury	současné dělení odpovídá historické stopě, napojení obecní parcelní struktury

Tab. 1. Seznam míst a jejich popis (zdroj: www.ikatastr.cz/)

	1869	1880	1890	1900	1910	1921	1930	1950	1980	1991	2001	2018
Počet obyvatel	1881	1952	1953	2025	2142	2036	2233	1972	1996	1976	2154	3310
Počet domů	278	305	313	314	327	335	381	448	512	605	677	

Tab. 2. Počet obyvatel a domů (zdroj: www.czso.cz/)

Poznámky

- 1 Střední kategorie usedlostí (20–50 ha)
- 2 Jan Adolf II. ze Schwarzenbergu byl předsedou pražské c. k. Vlastenské hospodářské společnosti pro Čechy a zároveň i prezidentem vídeňské Hospodářské společnosti.

Použitá literatura

- SNYDER, Timothy. 2013. Krvavé země: Evropa mezi Hitlerem a Stalinem. 1. Praha: Paseka, s. 37.
- BLAŽEK, Petr a Michal KUBÁLEK (ed.). 2008. Kolektivizace venkova v Československu 1948–1960 a středoevropské souvislosti. 1. Praha: Česká zemědělská univerzita. Bod (Dokořán).
- VAŠKŮ, Zdeněk. 2011. Zlo zvané meliorace. Vesmír. Praha: Vesmír, 90(7–8), 440–444.
- KALECKÝ, Lukáš. 2012. Středisková soustava osídlení: Moderní utopie, nebo tradiční nástroj uspořádání prostoru?. Obec a finance [online]. Praha, 17(2). Dostupné z: <http://www.dvs.cz/clanek.asp?id=6544450>.
- MUSIL, Jiří. 2001. Vývoj a plánování měst ve střední Evropě v období komunistických režimů: Pohled historické sociologie. Sociologický časopis. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 37(3), 275–296.
- RŮŽKOVÁ, Jiřina a Josef ŠKRABAL. 2006. Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005. Praha: Český statistický úřad.

Obr. 2. Státní mapa – odvozená 1951–52 (zdroj: geoportal.cuzk.cz/)

Obr. 3. Státní mapa – odvozená 1981–82 (zdroj: geoportal.cuzk.cz/)

Obr. 4. Státní mapa – odvozená 1990 (zdroj: geoportal.cuzk.cz/)

Obr. 5. Katastrální mapa – 2019 (zdroj: www.ikatastr.cz/)

Obr. 6. Ortofoto – 1955 (zdroj: geoportal.cuzk.cz/)

Obr. 7. Ortofoto – 2019 (zdroj: geoportal.cuzk.cz/)